Introducere

Tatăl nostru a fost instituit de Iisus Hristos ca un model de rugăciune ce se sprijină pe întreaga *Evanghelie*. Această rugăciune prezintă, aşadar, un caracter revelat, exemplar şi sintetic, ceea ce îi conferă un rol de primă importanţă în creştinism şi o popularitate în limbile pământului neegalată de alte texte.

Rugăciunea are sursă biblică, fiind transmisă în două variante: prima, aflată în Evanghelia după Matei (6:9-13), a fost rostită de Iisus Hristos cu prilejul Predicii de pe Munte (Mat. 5-7), pe o colină identificată cu ceea ce azi se numeşte Muntele Fericirilor, pe ţărmul Mării Galileii. În această formă, textul începe cu o *invocaţie*, continuă cu şapte *cereri* şi se încheie cu o *doxologie*. Cealaltă variantă, uşor modificată şi mai redusă, se găseşte în Evanghelia după Luca (Lc. 11:2-4); ea a fost rostită la cererea ucenicilor, într-un loc în care Mântuitorul era retras pentru rugăciune, identificat cu Muntele Măslinilor. Versiunea mateiană s-a răspândit între primii creştini, cum atestă deja *Didahia* (datată în anii 50-70 p. Chr.), care stabileşte rostirea ei de trei ori pe zi. De atunci, *Tatăl nostru* este prezent în orice act devoţional public sau privat.

Rugăciunea domnească este cel mai simplu şi mai natural mod de exprimare a credinţei. Au rămas în memoria colectivă momente când oamenii au îngenuncheat în stradă şi au rostit rugăciunea în mod spontan. Într-un interviu din ultimii ani de viaţă, principesa Ileana a României mărturisea că, după doi ani de exil, pribeagă şi moartă sufleteşte din cauza pierderii ţării, a trecut de la moarte la viaţă deodată, zicându-şi obişnuitul *Tatăl nostru*, când a ajuns la „Facă-se voia ta". Un sondaj în folclorul românesc ne arată că rugăciunea însoţeşte orice practică populară de leac şi este prezentă în orice situaţie de cumpănă. *Tatăl nostru* dă glas nevoilor fundamentale ale omului din toate epocile istorice şi, cum observă Alexander Schmemann într-un comentariu la rugăciune, aceasta pare a fi fost alcătuită pentru fiecare în parte.

Importanţa rugăciunii şi simplitatea ei o aşază între primele texte deprinse în copilărie, fapt ilustrat de Octavian Goga în poezia *Dorinţa*: „Copiii noştri să-i înveţi/ Tu: Crezul... Născătoarea.../ S-ajung să-i văd cântând pe toţi/ În strană, sărbătoarea". De asemenea, este primul text transmis de misionari noilor convertiţi, lucru care a dus la apariţia unor versiuni vernaculare de mare valoare

BDD-B862-01 © 2020 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 17:06:39 UTC)

pentru istoria limbilor. Totodată, fiind cunoscută pe de rost, ea a servit la învăţarea buchilor atât de copii, cât şi de intelectualii care doreau să se familiarizeze cu un alfabet necunoscut; este cazul numeroaselor versiuni scrise cu slove diferite de cele folosite în mod curent de limba rugăciunii (e.g. *Tatăl nostru* grecesc scris cu litere chirilice de Milescu pentru Stiernhielm).

Dacă, după aprecierea lui Goethe, *Noul Testament* este limba maternă a Europei, putem spune, păstrând analogia, că *Tatăl nostru* face parte din vocabularul de bază al acesteia: rugăciunea a devenit etalon de memorare, iar expresii ca *a şti/a spune ca pe Tatăl nostru* sunt chiar mai populare decât *a trăi ca în sânul lui Avraam* (după Lc. 16:22). Fiind forme ale discursului repetat, secvenţe din rugăciune au pătruns adânc în limbile istorice, cum este versul „toamna noastră cea de toate clipele" al lui Emil Brumaru. Un sondaj al aluziilor la rugăciune prezente în literatura română, pe care l-am realizat în pregătirea acestui volum, arată că nu există scriitor mare care să nu fi menţionat măcar o dată rugăciunea în opera lui. Unii intelectuali şi-au legat chiar numele de *Tatăl nostru*: Milescu şi Dosoftei l-au diortosit, Antim, Heliade şi Voiculescu l-au comentat, Arghezi l-a parafrazat, iar Caragiale i-a dedicat o schiţă.

Prin simplitatea ei, rugăciunea conţine concepte fundamentale din experienţa despre lume a unei comunităţi istorice (paternitatea, cârmuirea, voia, hrana, răul etc.), exprimate prin termeni din fondul principal de cuvinte, care o feresc de neologizare sau arhaizare. Acest text ilustrează „firea" graiului, putând fi considerat cartea de vizită a limbii în lume. Este de notorietate dragostea lui Jorge Luis Borges pentru rugăciunea *Tatăl nostru*, pe care o memorase în multe limbi ale pământului. Scriitoarea Alina Diaconu i-a furnizat în două rânduri versiunea românească, pe care ne-a comunicat-o şi nouă împreună cu circumstanţele în care s-a petrecut acest episod: Borges, scriitorul orb, şedea în faţa barului Sfântul Iacob din Buenos Aires, azi dispărut; când Alina Diaconu s-a prezentat, Borges a cerut să-i fie recitată rugăciunea în româneşte. Acolo, în plină stradă, scriitoarea a rostit *Tatăl nostru* românesc: „era siempre la plegaria que me habían enseñado en mi casa, en mi infancia mis padres". Din relatarea cu lux de amănunte a acestui episod răzbat legăturile cu „acasa", părinţii şi copilăria pe care le poartă în sine rugăciunea *Tatăl nostru* învăţată la o vârstă fragedă. Forţa evocatoare a rugăciunii se explică parţial prin conservatorismul acestui text care pare încremenit în timp: versiunea românească actuală conţine fapte de limbă ce funcţionează din sec. al XVI-lea până în prezent, chiar dacă ele nu mai

BDD-B862-01 © 2020 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 17:06:39 UTC)

sunt caracteristice pentru româna actuală: *sfinţească-se* în loc de *să se sfinţească*, *vie* în loc de *să vină*, *ne izbăveşte* în loc de *izbăveşte-ne*, uneori şi *greşale* pentru *greşeli*, *carele* pentru *care* sau *pre* în loc de *pe*.

Toate aspectele trecute în revistă mai sus justifică interesul lingvistic pentru rugăciunea *Tatăl nostru*. Acest interes s-a manifestat constant de-a lungul timpului, în special prin culegerile de *Tatăl nostru* poliglot, practică întâlnită din epoca marilor descoperiri geografice până azi. Eugeniu Coşeriu (2010) a studiat rugăciunea cu mijloacele lingvisticii textului, într-o lucrare cu un pronunţat caracter teoretic, valoroasă pentru observaţiile asupra limbajului religios. Cele mai vechi versiuni în limbile romanice s-au aflat în atenţia romanistului elveţian Siegfried Heinimann (*Oratio dominica romanice,* Tübingen, Niemeyer, 1988).

Tatăl nostru românesc a fost studiat sporadic, mai ales cu prilejul ediţiilor de texte care conţin rugăciunea, de o atenţie specială bucurându-se versiunile de la începuturile scrisului în limba română. Filiaţia acestora a fost cercetată de Ion Gheţie şi Al. Mareş (1985), care pun şi problema contextului cultural al traducerii versiunilor, iar Magdalena Georgescu (1978), editând *Ocenaşul cu tâlc* publicat de Cipariu, propune o grupare pe redacţii a versiunilor din primele două secole de scris românesc. Eugen Munteanu (2008, p. 407-448) a făcut o cercetare comparativă interlingvistică asupra încercărilor româneşti de traducere a hapaxului *ἐπιούσιος* din cererea a patra. Romanistul Al. Niculescu (2002) este singurul filolog care schiţează o istorie a *Tatălui nostru* românesc, pe baza unui corpus restrâns şi printr-o confruntare cu versiunile standard din limbile vechi de cultură. Coşeriu (1994) dedică o lucrare specimenelor de limbă română care au circulat în lucrările savanţilor occidentali de-a lungul secolelor, un loc de frunte ocupându-l *Tatăl nostru*; el studiază filiaţia textelor şi împrejurările în care acestea s-au difuzat în Occident. Cu excepţia articolului semnat de profesorul Niculescu, toate contribuţiile menţionate acoperă o anumită perioadă sau o problemă legată de rugăciunea *Tatăl nostru*, lipsind până în prezent o lucrare dedicată rugăciunii din cele cinci secole de scris românesc.

Ne-am propus, aşadar, să studiem *Tatăl nostru* românesc începând cu versiunea din *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu* (1551-1553) şi încheind cu versiunile actuale. În acest scop, am realizat un corpus de texte în care am inclus toate versiunile din sec. al XVI-lea, versiunile din sec. al XVII-lea la care am avut acces, prezente în manuscrise şi tipărituri, precum şi o selecţie a versiunilor din următoarele secole, când textul rugăciunii este deja standardizat.

BDD-B862-01 © 2020 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 17:06:39 UTC)

Importanţa rugăciunii face ca tipologia prezenţei istorice a acesteia să includă un mare număr de texte: lucrări liturgice, biblice, catehetice, omiletice, specimene de limbă, istorii ale limbii, abecedare etc. Se pune, aşadar, problema stabilirii sursei, a filiaţiei, a paternităţii şi a datării versiunilor, mai ales când acestea apar izolat. Am încercat să lămurim aceste probleme servindu-ne de critica textuală, aşa cum a fost ea teoretizată de Ion Gheţie şi Al. Mareş (1974) şi aplicată în diversele ediţii de texte, cu sugestiile metodologice oferite de Gheţie (1975b) şi Onu (1973, p. 21-23, 26). Chiar dacă vorbim de un text de mici dimensiuni, studiul lingvistic, pornind de la cercetările de dialectologie istorică ale lui Gheţie (1975), relevă informaţii preţioase despre versiuni. Faţă de opiniile cercetătorilor anteriori, care nu au admis circulaţia orală a rugăciunii în epoca veche a scrisului românesc, am plecat de la premisa, bazată pe contribuţia lui Eugeniu Coşeriu (1994), că rugăciunea *Tatăl nostru* s-a difuzat pe cale orală atunci când nu există dovezi că a rezultat prin traducere sau prin copiere fidelă. Dacă cercetările anterioare au apelat la versiuni standard din limbile de cultură, noi am făcut studiul comparativ interlingvistic (v. Munteanu 2008) pe baza unui corpus extins (în special slavon), urmărind diferenţele înregistrate de acestea.

Cele mai vechi versiuni româneşti au fost tratate pe larg, urmărind cum s-a consolidat norma. Începând cu epoca lui Antim Ivireanul, când rugăciunea s-a standardizat, am renunţat la prezentarea cronologică a faptelor, modificările operate în textul rugăciunii regăsindu-se în capitolul dedicat analizei variantelor textuale.

Ne-am referit în treacăt şi la versiuni ale rugăciunii în dialectele sud-dunărene, incluzând câteva în corpusul de texte la propunerea profesorului Wolfgang Dahmen. De versiunile în dialectul aromân s-a ocupat sumar Nistor Bardu (2015), iar *Tatăl nostru* ca specimen de dialect istroromân a fost discutat filologic şi lingvistic de Sextil Puşcariu (v. PUŞCARIU, SI).

Am acordat o atenţie specială limbii liturgice din ţinuturile dunărene, întrucât aceasta a influenţat limba rugăciunii vernaculare. *Limba liturgică* (bisericească) desemnează o *limbă funcţională* folosită atunci când se vorbeşte despre universul credinţei (cf. Coşeriu 2010; Chivu 1997). Avem, aşadar, o situaţie de *diglosie*, care constă în existenţa a două limbi (*High* şi *Low*) cu funcţii diferite în aceeaşi comunitate (Ferguson 1959). Limba liturgică defineşte atât liturghia, cât şi Rugăciunea domnească: până azi, rugăciunea se rosteşte în limba de cultură acolo unde există diglosie. Dacă pentru vorbitor limba proprie este

BDD-B862-01 © 2020 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 17:06:39 UTC)

singura formă autentică de exprimare a conţinuturilor de conştiinţă, celelalte idiomuri fiind percepute ca simple nomenclaturi (Coşeriu 1994b, p. 182-184), în universul de cunoaştere al religiei observăm că singura aptă să redea esenţa lucrurilor este limba liturgică. Această situaţie caracterizează şi limba liturgică din cadrul aceleiaşi limbi istorice. Nu dimensiunea socială a limbajului îl împiedică pe vorbitor, în actul devoţiunii individuale, să spună „Domnule, absolvă-mă" în loc de „Doamne, miluieşte-mă"; explicaţia stă în rolul deosebit de important pe care îl joacă funcţiile evocative în producerea sensului: orice semn evocă universul de discurs în care funcţionează, contextul verbal, circumstanţele extralingvistice, tradiţia lingvistică şi culturală, mediul etc. în care apare, adică toată realitatea care îl înconjoară (v. Coşeriu 2004, p. 319-324). Funcţia evocativă explică introducerea unor cuvinte aramaice în *Evanghelie*. Într-o scenă de maximă intensitate, recunoscându-l pe Iisus cel înviat, Maria Magdalena exclamă „Rabbuni!", cuvânt redat întocmai de evanghelistul Ioan (20:16), care îl şi explică imediat (cf. 1 Ioan 1:3: „ce am auzit, ce am văzut cu ochii noştri, ce am privit şi mâinile noastre au pipăit"). În traducerea *Evangheliei* şi a liturghiei, multe cuvinte şi sintagme au fost preluate din original, chiar şi când transferul lingvistic nu era absolut necesar. În *Vetus Latina*, Palmer (1988, p. 186) observă că, pe lângă termenii tehnici necesari, inexistenţi în latină, s-au preluat şi cuvinte greceşti inutile, din „anxious piety or sheer incompetence". Palmer ignoră, în realitate, forţa evocatoare a elenismelor pentru o comunitate care primise *Evanghelia* în limba greacă, în viziunea acesteia ele fiind singurele capabile să exprime conţinutul religios. Prin urmare, limba liturgică are valoarea limbii materne în universul religiei. Aceste aspecte explică satisfăcător prezenţa unor termeni din limba de cultură în versiunile vernaculare ale rugăciunii *Tatăl nostru*; este şi cazul elenismelor din rugăciunea aromânească sau al slavonismelor din versiunile nord-dunărene.

Ca texte de referinţă, în studiul nostru am folosit următoarele versiuni biblice: pentru greacă, *Textus Receptus* (disponibil în proiectul digital *Blue Letter Bible*) şi BIBL. GRAECA (LXX şi NA^{28}); pentru latină, *Vulgata Hieronymiana* (din *Bibliotheca Latina IntraText*) şi *Vulgata Clementina* (din *VulSearch*); pentru slavonă, *Biblia* de la Ostrog (1597). Diferenţele faţă de alte versiuni au fost semnalate la locul respectiv. Concordanţa biblică pe care ne-am bazat în discutarea ocurenţelor din texte este cea pusă la dispoziţie în proiectul *Blue Letter Bible*.

BDD-B862-01 © 2020 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 17:06:39 UTC)

* * *

Lucrarea de faţă are la bază teza de doctorat realizată sub conducerea ştiinţifică a prof. dr. Eugen Munteanu, susţinută în 2012[1]. Cercetarea a fost începută la Alba Iulia, în 2009, ca lucrare de disertaţie îndrumată de prof. dr. Alin-Mihai Gherman. Subiectul a fost reluat cu prilejul studiilor doctorale la Iaşi, unde prof. dr. Eugen Munteanu desfăşoară cercetări de filologie biblică românească, conducând – la vremea aceea – proiectul *Monumenta linguae Dacoromanorum*. Recunoştinţa noastră se îndreaptă către conducătorul tezei de doctorat, prof. dr. Eugen Munteanu; de asemenea, către referenţii tezei şi ai versiunii de faţă: prof. dr. Alin-Mihai Gherman, prof. dr. Gheorghe Chivu, prof. dr. Wolfgang Dahmen şi prof. dr. Zamfira-Eugenia Mihail. Adresăm mulţumiri colegelor de la Centrul de Studii Biblico-Filologice „Monumenta linguae Dacoromanorum", colectivului Catedrei de Filologie Clasică a UAIC, lui Emanuel Conţac şi tuturor celor care ne-au sprijinit pe parcursul cercetării cu resurse, sfaturi şi încurajări. Aceleaşi mulţumiri domnului Lucian Leonte, directorul tehnic al Editurii Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" şi doamnei Dana Lungu, iar în mod special doamnei Luminiţa Răducanu şi domnului dr. Marius Grigore. Nu în ultimul rând, întregii familii – în special soţiei Elena, tatălui Pavel şi mamei Miluţa, fraţilor Gabriel şi pr. Daniel – şi pr. Vladislav Nedelcu, cele mai adânci sentimente de recunoştinţă.

[1] Câteva părţi şi prelucrări din teză au fost deja publicate în volume şi reviste de specialitate; ele sunt reproduse aici într-o formă revizuită: *„Şi nu ne duce pe noi în ispită": a şasea cerere din rugăciunea Tatăl nostru în limba română*, în Eugen Munteanu (coord.), *Receptarea Sfintei Scripturi, între filologie, hermeneutică şi traductologie*, VIII, Iaşi, Editura UAIC, 2019, p. 143-159; *Rugăciunea* Tatăl nostru *în însemnările unui liovean din secolul al XVI-lea*, în „Biblicum Jassyense", 5 (2014), p. 87-95; *Consideraţii filologice privind posteritatea Noului Testament de la Bălgrad*, în „Annales Universitatis Apulensis. Series Philologica", 15:1 (2014), p. 221-230; *Istoria unui pasaj dificil din rugăciunea Tatăl nostru în limba română: „Pâinea noastră cea spre fiinţă"*, în *Al. Andriescu – 88*, (ed. Gabriela Haja), Iaşi, Editura UAIC, 2014, p. 135-152; *O posibilă variaţie dialectală în textele vechi româneşti:* tată/părinte, în *Flores Philologiae. Omagiu profesorului Eugen Munteanu la împlinirea vârstei de 60 de ani* (ed. Ana Catană-Spenchiu/Ioana Repciuc), Iaşi, Editura UAIC, 2013, p. 178-189; *Singularul* cer *în cele mai vechi versiuni româneşti ale oraţiei dominicale*, în „Text şi discurs religios", 3 (2011), p. 123-130; *Versiunile româneşti ale rugăciunii Tatăl Nostru din secolul al XVI-lea în raport cu originalele lor slavone*, în *Receptarea...*, I, 2011, p. 36-52; *Rugăciunea* Tatăl nostru *în limba română. Schiţă istorică*, în „Horeb", 1, 2019, p. 99-124.

BDD-B862-01 © 2020 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 17:06:39 UTC)